

Croidhe Cainte Chiarraige:

SCÉAL SHEÁIN ÓIG AGUS A OLLSAOTHAIR FOCLÓIREACHTA

TRACEY NÍ MHAONAIGH

Rugadh Seán Óg Ó Caomhánaigh (Sean a' Chóta) sa bhliain 1885 i gClochar i bParóiste Bhaile an Fheirtéaraigh. Bhí clú agus cáil ar mhuintir mháthair Sheáin (Muintir de hÓra) as saibhreas a gcuid cainte, saibhreas a thug Seán leis. Chaith sé sealanna i mbun gairmeacha difriúla – seal ag múineadh, seal ag saighdiúireacht, seal ag spailpinteacht, seal ag iriseoireacht agus seal i mbun *Croidhe Cainte Chiarraige* (CCC) a thiomsú. Chaith sé seal leis i ngéibheann. Le linn Chogadh na gCarad, agus é ag troid ar thaobh na bPoblachtach, gabhadh é agus cuireadh i ngéibheann i gCampa an Churraigh é, áit ar choimeád sé cín lae a eispéiris.

Bhí spéis ag Seán Óg sa Ghaeilge i gcónaí, agus spéis aige i dtodhchaí na teanga. Scríobh sé alt do *Sinn Féin* (26-6-1911) ag plé le “Staid na Teanga i gCorca Dhuibhne” ina mbreathnaíonn sé ar thionchar an Bhéarla ar an teanga, agus na deacrachtaí a bhí roimpi fanacht beo. Aithníodh go forleathan díograis Sheáin Óig don teanga. Bhí Seoirse Mac Niocaill agus Micheál Breathnach, baill de Choiste Comhairleach na Roinne Oideachais, i measc na ndaoine sin a d’aithin a dhíograis agus a d’aithin, chomh maith, an saibhreas ina chuid Gaeilge féin nár mhór a chaomhnú. Thug siad spreagadh dó, ar an ábhar sin, dul i mbun cainteanna leis an Roinn Oideachais maidir le bailiúchán a thiomsú de Ghaeilge dhúchasach Chorca Dhuibhne.

Ar an 17 Bealtaine 1935 thosaigh Seán Óg ar an mórshaothar foclóireachta, *Croidhe Cainte Chiarraige*, a bhailiú. Lean sé air ar feadh 7 mbliana go dtí deireadh mhí na Nollag 1942. Cnuasach ollmhór a bhfuil tuairim is 2,200,000 focal agus 60,000 ceannfocal ann, ar bailiódh a bhformhór ó chainteoirí líofa a cheantair dhúchais, ba thoradh ar

a chuid oibre. Ar bhonn páirtaimseartha a d'oibrigh sé ar dtús go dtí gur chinn sé ar an múinteoireacht a fhágáil ina dhiaidh d'fhonn go mbeadh sé in ann tabhairt faoi CCC go lánaimseartha.

Tar éis dó spreagadh na beirte thuasluaite a fháil chuir sé samplaí dá chuid oibre faoi bhráid na Roinne Oideachais, samplaí a raibh an Roinn an-sásta leo, agus ar an 20 Bealtaine 1936 síníodh conradh, a dréachtaíodh bunaithe ar na samplaí seo, idir é féin agus an Roinn chun foclóir Gaeilge-Gaeilge a chur le chéile inar aontaíodh go n-íocfaí £2 an míle focal leis. Moladh dó go háirithe leaganacha nach raibh i bhFoclóir an Duinnínigh a bhailiú.

B'ábhar conspóideach é leaganacha an Duinnínigh níos déanaí sa tionscnamh nuair a ardaíodh ceist na cosúlachta idir saothar Sheáin Óig agus an saothar eile. Agus é ag gabháil don eagarthóireacht dhírigh Risteárd Ó Foghladha ar roinnt samplaí as saothar Sheáin a raibh a gcomhabairtí le fáil sa saothar eile agus scríobh sé ar an lámhscríbhinn – “níor dochar don ughdar féachaint roimhe i gcomhnaidhe ar an bhfoclóir chun gan abairtí dá bhfuil i gcló ag Ó Duinnín d'aithscríobhadh”. Bhreac sé nótaí eile le cur faoi bhráid Sheáin agus cuireadh chuige iad. Chuaigh Seán tríothu agus chuir sé litir (4/5/40) chuig an Roinn inar léirigh sé a chuid tuairimí féin ar an ábhar –

“Tá a fhios agam go bhfuil abairtíde a's ráidhte agam atá i bhfoclóir Uí Dhuinnín. An locht ar mo chuid oibre san? Ach níl aon rud agam agus atá sa bhfoclóir ná gur chuireas chuige cheana i gcóir na dara heagair den leabhar... Socruigheadh idir an Aire agus mise nách é an rud atá nó ná fuil ag aonne eile a bheadh agam, ach na rudaidhe atá coitcheann annso i gCiarraige chómh fada agus

bhí eolas agamsa air. Sin mar tá agam dhá dhéanamh an uile lá atá scataidhe rud dhá chlos a's dhá chómharthughadh agam.”

B'éigean don Roinn géilleadh ar an ábhar seo agus d'aithin siad go raibh sé de cheart aige “to make use of words and phrases which he supplied to the compilers of Dinneen's Dictionary” (nóta ó Phroinsias Ó Dubhthaigh, Leasrúnaí na Roinne Oideachais, chuig Seán Mac Lellan, An tOifigeach Foilseachán, 30/5/1940). Cé gur ghéill siad ar an ábhar seo bhí ceist fós á hardú acu faoi thoir an tsaothair agus faoi luach cuid den ábhar ann.

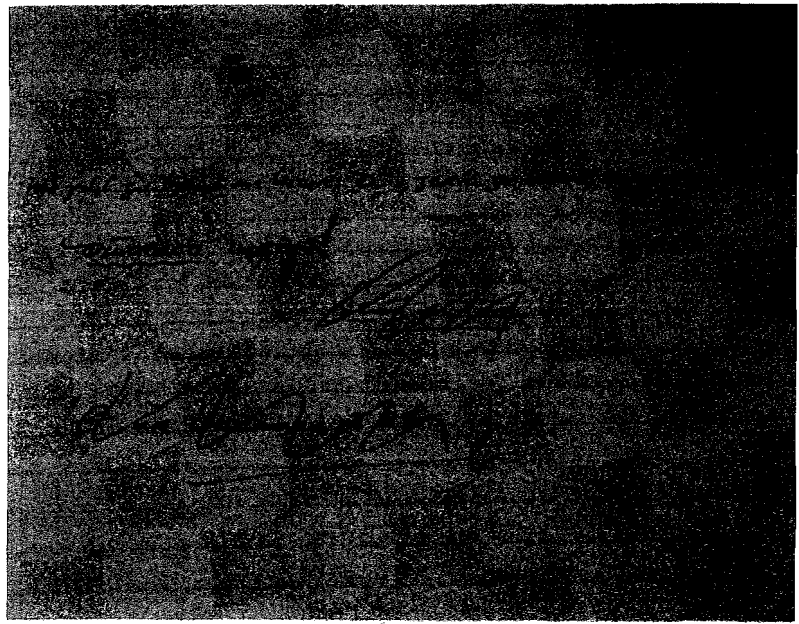
Mheabhraigh an Roinn dó go raibh sé ag obair ar bhailiúchán de Ghaeilge Chiarraí agus ba chóir dó, dá bharr, an saothar a theorannú – “tá socair ag an Roinn gan ach focail agus leaganacha cainnte atá in úsáid i gCiarraige amháin d'fhoilsiú san leabhar, agus ar an adhbhar san caithfear na focail is na múnlaí eile d'fhágáil ar lár... ní mór duit deimhin do dhéanamh de nách mbeidh id bhailiú ach focail agus leaganacha atá i n-úsáid i gCiarraige amháin (nó go bhfuil ciall speisialta leó) agus nach bhfuil le fagháil ins na canamhaintí eile” (litr ó Sheosamh Ó Néill, Rúnaí na Roinne Oideachais, chuig Seán Óg, 27/06/38).

Faightear tagairt i dtuairisc Sheáin Mhic Lellan ar an tionscnamh (CCC (SO), 18; N566 III) d'fhreagra Sheáin Óig ar an moladh seo – “[he said] it was impossible to restrict the work to words and phrases strictly peculiar to Kerry as he was not in a position to say how much of the Irish used in Kerry was not also used outside its borders”.

Tar éis roinnt mhaith cuir is cúitimh agus roinnt mhaith comhfhreagrais idir an Roinn Oideachais agus atur na Sheáin Óig, David H. Charles, cinneadh gur chóir deireadh a chur le conradh na Bealtaine 1936 agus conradh leasaithe a dhréachtú. Aontaíodh ar choinníollacha an chonartha agus síníodh é ar an 4 Deireadh Fómhair, 1939. Lean Seán ar aghaidh ag bailiú leis gur éirigh leis an litir dheireanach a chur i gcrích ar an 30 Nollaig 1942. Bhí an chéad chuid den tionscnamh i gcrích, sa mhéid is go raibh tiomsú an ábhair déanta. Ina dhiaidh sin bhí an eagarthóireacht le déanamh.

De réir chlásal 13 sa chonradh nua bheadh ar an Aire cinneadh a dhéanamh maidir le foilsitheoireacht an tsaothair “taobh istigh de dhá mhí dhéag ón lá a bheidh críoch curtha ar eagarthóireacht an tsaothair”. Mura mbeadh an cinneadh déanta aige rachadh an cóipcheart i seilbh an údair. Thuig an Roinn go raibh saothar fiúntach acu agus b'éigean dóibh, dá bharr, teacht ar réiteach le Seán Óg go mba leosan an cóipcheart pé socrú a dhéanfadh an tAire. Tairgeadh £100 dó ach lorg sé £500 mar fhreagra ar an tairiscint.

Ansin tairgeadh £200 dó agus lorg sé £300. Glacadh lena iarratas agus ‘do réir téarmaí an Chomh-Aontaithe sin aontaíonn Mac Uí

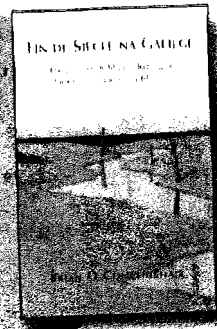
Chaomhánaigh gach cóipcheart i gCCC do dhíol leis an Aire ar £300 (litr ó Mhicheál Breathnach chuig Rúnaí na Roinne Airgeadais, 30/7/1945). Bhí an cóipcheart slán ag an Roinn Oideachais, mar sin, agus lámhscríbhinní bunaidh *Croidhe Cainte Chiarraige* ar coimeád i gcónaí sa Leabharlann Náisiúnta gan a mblas faighte ag mórán.

Luadh thuas go bhfuil isteach is amach le 2,200,000 focal sa saothar. Ach cad go baileach atá

Cló Iar Chonnachta

Indreabhán, Co. na Gaillimhe.
Teil: 091 593307 Facs: 091 593362
R-phost: cic@iol.ie Suíomh idirlín: www.cic.ie

FIN DE SIÈCLE NA GAELIGE

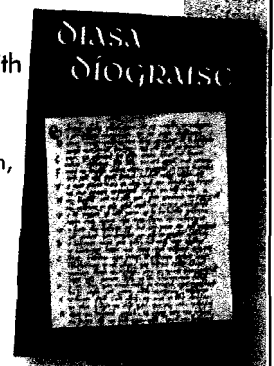
Brian Ó Conchubhair
€20 (Crua) ISBN 978 1 905560 46 2

Cur síos ar an gcaoi a ndeachaigh an fin de siècle Eorpach i bhfeidhm go smior ar Athbheochan na Gaeilge. Is é seo an chéad teideal atá foilsithe ag Cló Iar-Chonnachta faoi inphrinta An Chlóchomhair.

DIASA DÍOGRAISE

Eag. P. Ó Héalaí agus M. Mac Craith
€25 (Crua) ISBN 978 1 905560 44 8

Bhí Máirtín Ó Briain ina léachtóir le Nua-Ghaeilge in Ollscoil na hÉireann, Gaillimh, ó 1979 nó gur rug an bás uainn in antráth é i 2004. Sé aiste is fiche atá anseo a chuimsíonn gnéithe éagsúla d'oidhreacht na Gaeilge, go háirithe sna reimsí sin ab ansa le Máirtín, iad scríofa ag a iar-chomhghleacaithe in ómós dó.

Tá catalóg iomlán ar an suíomh idirlín
www.cic.ie

ann? Cén sórt samplaí agus focal iad? D'fhéadfaí a rá gur meascán atá ann de roinnt nithe éagsúla: samplaí a d'úsáid Seán Óg as saothair foclóireachta eile; samplaí as an mBíobla; téarmaíocht a bhaineann le ceirdeanna áitiúla na feirmeoireachta agus na hiascaireachta mar aon le téarmaíocht a bhaineann leis an bhfarráige agus leis an aimsir; seanfhocail, giotaí as dánta agus amhráin, paidreacha, beannachtaí, piseoga, nósanna, eascaíní, mallachtaí; cineálacha caitheamh aimsire; cúrsaí polaitíochta agus cogaióchta comhaimseartha; cúrsaí creidimh; mar aon le tagairtí do shaol agus do thaithí Sheáin Óig féin. Seo a leanas roinnt samplaí as an gcnuasach:

[an ceannfhocal faoina bhfaightear an sampla áirithe atá sa chló trom]

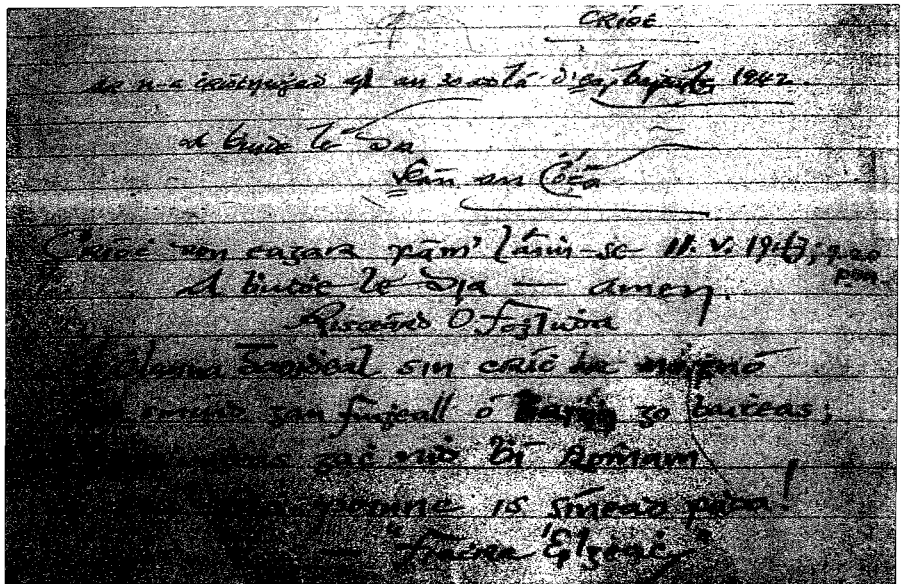
coimeád: Is mó an coimeád uisce (fuail) ag mnáibh ná ag fearaibh ach is mó an coimeád rúin atá ges na fearaibh ná aca: congbháil: cumhdach.

cómhangar: Ars an t-Athair Ó hAodhgáin le Pádraig Ó Fireálaigh ar fheicsint do eisean ag marcaidheacht ar asal 'sag gabháil ó thalamh air d'iarraidh gabháil amach ar Ghoibil a bhí ar asal eile ag dul ag fritheáilt pósta inghine dhuine aca lé mac an duine eile: "a Pheaidí, náire do chroidhe é bheith ag gabháil ar an ainmhidhe beannuighthe a iomchair ár Slánuightheóir go Beithil" – "a mhuirín", arsa Peaidí, "dá mb'é seo a bheadh aige, ní shroichfeadh sé choidhche é!" - b'shin cómhangar cainnte agat, más maith leat: gearr, gonta, bríoghmhar.

droichtheangmhálaidhe: Dréir piseóg droichtheangmhálaidhe d'iascaire bean ruadh do sheóladh air a's é ag dul i bhfeighil éisc: go mbeidh sé gan seilg an lá san.

eachmairt: Chreideadh na seandaoine ach láir do thabhairt chun na staille le linn don mhuir do bheith ag trághadh nó 'n-a tráigh gur searrach fireann do bheadh aice agus lé linn di bheith ag líonadh nó ag tuileadh gur searrach lárach do bheadh aice.

glas: An Ghlas Ghaimhneach, bó áirighthe i ndéscéalaidheacht. Ní raibh aon teóra le n-a tál

bainne. Athrach ar áthrach líontaí as a húth. On bhfarráige (deirtear annso) do thagadh sí, ag itheadh ar an bhféar budh shaidhbhre sa cheanntar (baile an Fhiadhanaigh annso mar a gcodladh sí idir dhá stacán mhóra chloch i rith na feadha san tagtaí a's crúidhtí í). Tháinig cailín a's criathar aice gur thosnuigh ghá crúdhadh gur dhísc bainne na Glaise Gaimhnighe. As san amach ní feacthas ar talamh í.

Ní díreach cnuasach focal é *Croidhe Cainnte Chiarraighe*. Is cnuasach é de chaint bheo na ndaoine agus de shaibhreas na Gaeilge. Is léiriú é ar thiomantas an údair do thodhchaí na teanga agus meas an údair ar a traidisiún.

Breis is 4,000 leathanach clóscríofa atá sa leagan den saothar atá á chur in eagar faoi láthair. Tá tamall eile fós le dul sula mbeidh sé i gcrích ach, i bhfocail Sheáin Óig fhéin, 'cuimhnigh go dtagann gach maith le foidhne' (faoin gceannfhocal **foidhne**)!

Is léachtóir i Roinn na Nua-Ghaeilge, Ollscoile na hÉireann, Má Nuad, i Tracey Ni Mhaonaigh. Bhain sí an dochtúireacht amach anuraidh agus ba é ábhar a cuid taighde an t-ollchmuasach focal atá faoi chaibidil aici san alt, "Croidhe Cainnte Chiarraighe". Tá sí ag obair faoi láthair ar an saothar a réiteach don chló.

AR AN 17 BEALTAINNE 1935 THOSAIGH SEÁN ÓG AR AN MÓRSHAO THAR FOCLOIREACHTA, CROIDHE CAINNTE CHIARRAIGHE, A BHAILIU. LEAN SÉ AIR AR FEADH 7 MBLIANA GO DTÍ DEIREADH MHÍ NA NOLLAG 1942. CNUASACH OLLMHÓR A BHFUIL TUAIRIM IS 2,200,000 FOCAL AGUS 60,000 CEANNFHOCAL ANN, AR BAILÍODH A BHFORMHÓR Ó CHAINTEOIRÍ LÍOFA A CHEANTAIR DHÚCHAIS, BA THORADH AR A CHUID OIBRE